

Opetus- ja kulttuuriministeriö
Oikeus oppia -ohjelma
Selvitys varhaiskasvatuksen ja peruskoulun tasa-arvon tilasta
Venla Bernelius
Heidi Huilla

Lausunnon laatijat:
Marja Peltola, Helsingin yliopisto
Anne-Mari Souto, Itä-Suomen yliopisto

LAUSUNTO

Teema: etniset vähemmistöt ja rasismi koulutuksessa

Suomi on aina ollut monikulttuurinen maa, ja viimeisten 30 vuoden aikana lisääntynyt maahanmuutto on kasvattanut etnistä monimuotoisuutta merkittävästi. Vaikka Suomessa ei voi puhua samankaltaisesta ”superdiversiteetistä” (*superdiversity*, Vertovec 2007) kuin joissain muissa eurooppalaisissa maissa ja erityisesti niiden metropolialueilla, lähtökohtamme tämän lausunnon kirjoittamiselle on, että etnisyyksien ja rasismien huomioimisen varhaiskasvatuksessa ja peruskoulussa on välttämättä perustuttava ymmärrykselle siitä, että etniset ja/tai rodullistetut vähemmistöt Suomessa ovat hyvin moninainen joukko. Ihonväri ja rodullistettu asema, kansalaisuus ja siihen kytkeytyvät statukset, asumishistorian pituus Suomessa sekä alueelliset erot sekä koko Suomen mittakaavassa että kaupunkialueiden sisällä vaikuttavat sekä siihen, millaisia taustaansa liittyviä oletuksia ja ennakkoluuloja lapset ja nuoret kohtaavat sekä peruskoulussa ja varhaiskasvatuksessa että näiden ympäristöjen ulkopuolella. Etnisyyteen ja rasismiin kytkeytyvät kysymykset onkin nähtävä intersektionaalisesti – siis huomioiden etnisyyden ohella muun muassa alueelliset, ikään, sukupuoleen ja sosioekonomiseen asemaan liittyvien tekijöiden vaikutukset vähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten asemalle.

Etnisiin vähemmistöihin – erityisesti maahanmuuttotaustaisiin ryhmiin – kuuluvien lasten ja nuorten koulumenestyksestä ja -poluista on olemassa määrällistä ja selvitystutkimusta perustuen mm. PISA-kyselyihin ja koulutussiirtymien tarkasteluun. Tästä tutkimuksesta käy ilmi, että vaikka sosioekonominen tausta selittää eroja jonkin verran, koulumenestys etnisten vähemmistöjen lapsilla ja nuorilla jää paikoin valtaväestöön verrattuna heikommaksi. (Esim. Kilpi-Jakonen 2014, 2017; Kirjavainen & Pulkkinen 2017; Harju-Luukkainen ym. 2014; Välijärvi ym. 2015). Emme toista lausunrossamme näitä havaintoja, vaan keskitymme rasismien teemaan, joka osaltaan voi selittää vaikeuksia kiinnittyä koulutusjärjestelmään, ja jonka inhimilliset kustannukset välinearvoisten kustannusten ohella ovat merkittävät. Tarkoitamme rasismilla rodullistamiseen ja valtaan kytkeytyviä ajattelu- ja toimintatapoja, jotka perustuvat essentialisoiville, taustaan ja ulkonäköön perustuville oletuksille yksilöistä ja jotka toimivat vahvistaen olemassa olevia valtasuhteita, koulutuksen kontekstissa valkoisen etnisen suomalaisuuden asemaa normina. Asiantuntija-alueemme mukaisesti havainnot painottuvat peruskouluun.

Etnisyyteen ja rodullistamiseen perustuvat erot ja rasismi peruskoulussa

Yhdenvertaisuusvaltuutetun verkkopohjaiseen kyselyyn perustuvassa selvityksessä afrikkalaistaustaisten henkilöiden kokemasta rasismista ja syrjinnästä noin kaksi kolmasosaa raportoi syrjintäkokemuksia koulutuksessa, viidesosa jo varhaiskasvatuksesta lähtien (Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020). Selvitys on linjassa akateemisen tutkimuksen kanssa, jonka mukaan (perus)koulu on yksi keskeinen ympäristö, jossa etnisiin vähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret kohtaavat rasismia ja syrjintää (Rastas 2007; Souto 2011; 2016; Zacheus et al. 2017). Nostamme tässä esiin ajattelu- ja toimintatapoja, jotka tutkimuksen mukaan mahdollistavat rasismien koulussa ja vaikeuttavat siihen puuttumista.

Pohjan koulun tavoille käsitellä etnisiä eroja ja niihin kytkeytyviä ilmiöitä muodostavat käsitykset siitä, mikä on tavallista tai "normaalia", mitä muun muassa Ina Juva on käsitellyt hiljattain väitöskirjassaan (2019). Tavallisuus näyttäytyy kouluissa valkoisena etnisenä suomalaisuutena, mihin verrattuna muunlaiseen etnisyyteen, kielitaitoon, kulttuuriin tai ihonväriin liittyvät asemat nähdään erilaisina ja potentiaalisesti ongelmallisina (mt., myös Peltola & Phoenix tulossa). Jo tämän hiljaisella ymmärryksellä, ilman aktiivisia syrjiviä tekoja, on vaikutuksia sille, miten etnisiin ja/tai rodullistettuihin vähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret voivat kokea kuuluvansa kouluyhteisöön ja mikä on heidän asemansa siinä.

Valkoisen etnisen suomalaisuuden mieltäminen "tavallisuutena" tarkoittaa myös, että monikulttuurisuuden, etnisyyden ja rasismien kysymykset on tyypillisesti mielletty vain etnisiä vähemmistöjä koskevana asiana. Kouluissa ei tunnusteta tai tunnusteta rasismien olemassaoloa, ja rasismia käsitellään myös ilmiötasolla hyvin vähän (Alemanji 2016). Kuitenkin rasismien kokemukset koulun vertaissuhteissa (Souto 2011; Zacheus ym. 2017; Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020) sekä rasististen nuorisoyhteisöjen olemassaolo yleisemmin (Perho 2010) osoittavat, että valtaväestön nuoret kaipaavat tukea etnisen moninaisuuden käsittelemiseen ja ymmärtämiseen. Monikulttuurisuuden ja rasismien mieltäminen koko kouluyhteisöä koskevana asioina, anti-rasistisen pedagogiikan mukaan tuominen opetussuunnitelmiin sekä systemaattiset toimintatavat, joissa rasismien erityispiirteet ymmärrettäisiin eikä esimerkiksi rasistista käyttäytymistä joko normalisoitaisi tai käsiteltäisi "tavallisena kiusaamisena" tukisivatkin yhtä lailla sekä etnisiin ja rodullistettuihin vähemmistöihin että valtaväestöön kuuluvien lasten ja nuorten hyvinvointia ja tietoisuutta omista ja muiden oikeuksista. Koko kouluyhteisöä koskevana asiana rasismien vastaisuus tulisi nykyistä luontevammin osaksi koulutuksentarjoajan *velvollisuutta* yhdenvertaisuuden edistämiseen Yhdenvertaisuuslain (1325/2014) edellyttämällä tavalla.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun (2020) selvityksessä esiin nostettiin suomi toisena kielenä -opetus sekä ohjaamisen käytännöt keskeisinä etnistä epäyhdenvertaisuutta ja syrjintää tuottavina mekanismeina. Suomi toisena kielenä -opetus on hiljattain maahan muuttaneille tai muusta syystä tukea suomen kielessä tarvitseville oppilaille tarpeellinen yhdenvertaisuutta edistävä rakenne. Lasten ja nuorten ohjaaminen näiden rakenteiden piiriin tulisi kuitenkin aina perustua harkintaan ja arvioon lapsen todellisesta tuen tarpeesta sekä lapsen mielipiteen kuulemiseen. Suomessa on valitettavan yleistä ymmärtää etninen tai rodullistettu vähemmistöstatus homogeenisenä "maahanmuuttajuutena", jolloin spesifeille alaryhmille tarkoitettuja toimia saatetaan kohdistaa huomattavasti suurempaan joukkoon etnisesti "erilaisiksi" nähtyjä lapsia ja nuoria. Tämä on ongelmallista yhtäältä siksi, että suomi toisena kielenä -opetus toimii myös oppilaita erottelevana ja potentiaalisesti hierarkisoivana tekijänä koulujen sisällä, siten vaikuttaen ryhmäsuhteisiin ja opettajien ja oppilaiden välisiin suhteisiin. Toiseksi, kielitaidon kerryttäminen joko suomi toisena kielenä -opetuksessa tai suomen kieli ja kirjallisuus -opetuksessa johtaa erilaisiin taitotasoihin, joilla on merkitystä myös jatko-opintojen kannalta.

Ohjauksen käytännöistä on tutkimusta (Kurki 2008, 2018; Souto 2016, 2020), jonka mukaan peruskoulussa tapahtuva ohjaus toisen asteen koulutukseen toimii paikoin etnistyneesti siten, että "maahanmuuttotautaisiksi" nähtyjä nuoria ohjataan muita useammin ammatilliseen koulutukseen, tyttöjen kohdalla erityisesti hoiva-alalle, myös vastoin heidän kiinnostuksenkohteitaan ja toiveitaan. Tämä perustuu homogeenisoivaan tulkintaan tämän vähemmistöryhmän valmiuksista ja kyvyistä. Yhteiskunnan tasolla se toimii myös yhteiskuntaluokkia rodullistavana mekanismina siten, että tietyt (alemmat) yhteiskuntaluokka-asetat näyttäytyvät koulutusjärjestelmässä "sopivampina" ja saavutettavampina etnisiin ja rodullistettuihin vähemmistöihin kuuluville henkilöille.

Koulun aikuistoimijat, erityisesti opettaja- ja rehtorikunta, ovat pääsääntöisesti etnisesti suomalaisia ja oppimateriaalien on todettu perustuvan implisiittiselle ymmärrykselle "länsimaalaisuuden" paremmuudesta (Mikander 2016). Onkin niin, että myös representaatioiden tasolla koulun virallinen taso tarjoaa verraten vähän samastumismahdollisuuksia osalle etnisiin vähemmistöihin kuuluvista lapsista ja nuorista.

Etnisyys ja rasismi alueellisesta näkökulmasta

Etniseen yhdenvertaisuuteen ja rasismien ilmenemiseen peruskouluissa vaikuttavat *alueelliset tekijät* sekä koko Suomen mittakaavassa että kaupunkialueiden eriytymisen kautta. Alueelliset erot kytkeytyvät myös etnisten vähemmistöjen vaihteleviin rodullistettuihin aseisiin sekä heidän epätasaiseen alueelliseen jakautumiseensa Suomessa ja pienempien alueiden sisällä. Niin sanotut ”näkyvät vähemmistöt” ovat erityisen alttiita kohtaamaan rasismia. Toisaalta myös muut, Suomessa pitkäänkin asuneet ryhmät kohtaavat syrjintää ja rasismia, jotka voivat saada erityisiä ilmenemismuotoja. ”Näkyvät vähemmistöt” ovat Suomessa keskittyneet erityisesti Etelä-Suomen kaupunkialueille, kun taas esimerkiksi Itä-Suomessa Suomen venäläistaustaiset ovat merkittävin vähemmistö, joka kohtaa muun muassa kielelliseen ja kulttuuriseen eroon (näihin kohdistuviin oletuksiin) liittyvää syrjintää. Romanit ovat puolestaan historian rasistisen assimilaatiopolitiikan ja sen pitkän varjon vuoksi erityisen haavoittuvassa asemassa koulutusjärjestelmässä (Helakorpi 2020). Rasismien aiheuttamat yhdenvertaisuusongelmat koulutusjärjestelmässä ovat osin erilaisia näille ryhmille, joten nyansoitu ymmärrys etnisyyden hierarkioista ja rasismista on tarpeen niiden purkamisessa.

Tutkimustiedon mukaan segregaatiokehitys etenee Etelä-Suomen kaupunkialueilla ja kytkeytyy koulusegregaatioon eli peruskoulujen oppilaspohjan erilaistumiseen. Etnisten vähemmistöjen suurempaa osuutta tietyillä alueilla ei voi itsessään pitää ongelmana. Vaikka segregatio ilmiönä yhdistetään tyypillisesti erilaisiin hyvinvointivajeisiin, kansainvälisessä tutkimuksessa on saatu viitteitä myös siitä, että monikulttuurisilla alueilla asuminen voi olla etnisiin vähemmistöihin kuuluville henkilöille mielenterveyttä tukeva tekijä vähentäessään rasistisia kohtaamisia ja lisätessään yhteisöllistä tukea asuinalueella (esim. Bécares ym. 2009) – joskin tutkimusnäyttö on vielä puutteellista ja ristiriitaista. Koulusegregaatio aiheuttaa yhdenvertaisuusongelmia sen kautta, että etnisiin vähemmistöihin kuuluvat perheet muita useammin ovat pienituloisia ja asuvat alueilla, joissa sosioekonomisesti heikossa asemassa olevat perheet – myös valtaväestöä edustavat – ovat yliedustettuina. Tämä aiheuttaa haasteiden kasautumista ja resurssitarvetta näiden alueiden kouluissa. (Esim. Bernelius & Vaattovaara 2016.) Kouluvalinta ja -valikointi mm. painotusopetuksen perusteella osaltaan vahvistaa koulusegregaatiota, sillä valinnan mahdollisuutta käyttävät ja siten valikoituun opetukseen päätyvät ennen muita useammin valkoiseen valtaväestöön kuuluvat, hyvin toimeentulevien perheiden lapset. Näin sekä asuinalue-segregaatio että siihen kytkeytyvä koulusegregaatio ovat syvästi intersektionaalisia ilmiöitä, jotka toimivat yhtenä mekanismina, joka koulutuspolkujen muokkaamisen kautta rodullistaa yhteiskuntaluokkia. On huomattava, että julkinen huolipuhe segregaatista on herkästi stigmatisoivaa ja kohdistuu usein myös erityisellä tavalla etnisiin vähemmistöihin. Stigman vahvistamista olisi vältettävä kaikissa politiikkatoimissa, sillä se vahvistaa segregatiota itsessään. Joissain kaupungeissa käytössä oleva tarveperusteinen resursointi, jossa resursseja kohdistetaan sellaisten alueiden kouluihin, joille on kasaantunut sosioekonomista huono-osaisuutta (ns. pd-*raha*), on myönteinen askel segregaatian aiheuttamiin haasteisiin vastaamisessa, mutta ilmiö vaatii sektorirajat ylittävää tarkastelua koulutus-, työmarkkina- ja asuntopoliittisilla sektoreilla.

Lähteet

Alemanji AA 2016. *Is there such a thing...? A study of antiracism education in Finland*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Bécares L, Nazroo J & Stafford M 2008. The buffering effects of ethnic density on experienced racism and health. *Health & Place* 15 (3), 670–678.

Bernelius V & Vaattovaara M 2016. ”Choice and segregation in the ’most egalitarian’ schools: Cumulative decline in urban schools and neighbourhoods of Helsinki, Finland.” *Urban Studies* 53 (15): 3155–3171.

Harju-Luukkainen H, Nissinen K, Sulkunen S, Suni M & Vettenranta J 2014. *Avaimet osaamiseen ja tulevaisuuteen. Selvitys maahanmuuttajataustaisten nuorten osaamisesta ja siihen liittyvistä tekijöistä PISA 2012 -tutkimuksessa*. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

Helakorpi, J 2020. *Innocence, privilege and responsibility: Power relations in policies and practices on Roma, Travellers and basic education in three Nordic countries*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Juva, I 2019. *Who can be 'normal'? Constructions of normality and processes of exclusion in two Finnish comprehensive schools*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kilpi-Jakonen, E 2014. Citizenship and Educational Attainment amongst the Second Generation: An Analysis of Children of Immigrants in Finland. *Journal of Ethnic and Migration studies* 40(7), 1079–1096.
- Kilpi-Jakonen, E 2017. Maahanmuuttajien lasten koulutussiirtymät toisen asteen koulutuksen läpi ja korkeakouluihin. *Kasvatus* 48(3), 217–231.
- Kirjavainen T & Pulkkinen J 2017. Takaako samanlainen tausta saman oppimisen? Maahanmuuttajataustaisten ja kantaväestön oppilaiden osaamiserot PISA 2012 -tutkimuksessa. *Kasvatus* 48 (3), 189–202.
- Kurki T 2008. Sukupuolittuneita ja rodullistettuja koulutusreittejä: maahanmuuttajataustaiset tytöt siirtymässä toisen asteen koulutukseen. *Nuorisotutkimus* 26(4), 26–51.
- Kurki T 2018. *Immigrant-ness as (mis)fortune? Immigrantisation through integration policies and practices in education*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mikander P 2016. *Westeners and others in Finnish school textbooks*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Peltola M & Phoenix A (tulossa) Doing whiteness and masculinities at school: Finnish 12–15-year-olds' narratives on multiethnicity.
- Perho S 2010. *Rasistisuus nuorten yhteisöissä: tutkimus vuosituhaten vaihteen Joensuusta*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Rastas A 2007. *Rasismi lasten ja nuorten arjessa*. Tampere: Tampere University Press.
- Souto A-M 2011. *Arkipäivän rasismi koulussa. Etnografinen tutkimus suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Souto A-M 2020. Väistelevää ohjausta – opinto-ohjauksen yksin jättävät käytänteet maahanmuuttotustaisten nuorten parissa. *Kasvatus* 51(3), 317 – 329.
- Souto, A-M 2016. Etnistyvät toisen asteen koulutusvalinnat. *Nuorisotutkimus* 34(4), 47–59.
- Vertovec S 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30(6), 1024–1054.
- Väljärvi J ym. 2015. *Millä eväillä osaaminen uuteen nousuun? PISA 2012 tutkimustuloksia*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.
- Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020. *Selvitys afrikkalaistaustaisten henkilöiden kokemasta syrjinnästä*. Helsinki: Yhdenvertaisuusvaltuutettu.
- Zacheus T, Kalalahti M, Varjo J, Saarinen M, Jahnukainen M, Mäkelä M-L & Kivirauma J 2017. Yläkouluikäisten syrjinnän, kiusaamisen ja rasismien kokemukset. *Terra* 128 (1), 3–15.